ТИПОВІ ТРУДНОЩІ ОВОЛОДІННЯ ПИСЬМОМ ПЕРШОКЛАСНИКАМИ З МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ ТА ЇХ ВРАХУВАННЯ У КОРЕКЦІЇ ДИСГРАФІЇ

Михалюк Ольга Валентинівна
здобувачка вищої освіти магістерського рівня
за спеціальністю А6 «Спеціальна освіта»
Бутузова Лариса Петрівна
кандидатка психологічних наук, доцентка,
Кафедра психології, логопедії та інклюзивної освіти
Житомирський державний університет
імені Івана Франка, Україна

Актуальність дослідження. Формування навичок письма є одним із важливих завдань початкової освіти, оскільки писемне мовлення забезпечує засвоєння навчального матеріалу, розвиток пізнавальної діяльності та успішну соціальну взаємодію дитини. Це складний процес, який передбачає взаємозв'язок мовленнєвих, сенсорних, моторних і пізнавальних функцій. Успішне оволодіння письмом залежить від достатнього рівня розвитку фонематичного сприймання, звукового аналізу й синтезу, мовленнєвої пам'яті, зорово-просторових уявлень, уваги та графомоторних умінь. Недостатня сформованість цих компонентів може ускладнювати засвоєння письма [1; 4; 6].

Дисграфія належить до найпоширеніших порушень писемного мовлення в учнів молодшого шкільного віку. Особливий ризик її виникнення спостерігається в першокласників із мовленнєвими порушеннями, оскільки успішне засвоєння навички письма значною мірою зумовлене рівнем сформованості усного мовлення. Дисграфія виявляється у стійких специфічних помилках письма, що не пояснюються лише незнанням правил або недостатньою вправністю. Її прояви можуть бути пов'язані з порушеннями фонематичних процесів, мовного аналізу й синтезу, зорово-просторового сприймання та мовленнєвих операцій. Тому корекційна робота має ґрунтуватися на комплексному вивченні труднощів дитини й бути спрямованою не тільки на виправлення помилок, а й на розвиток функцій, необхідних для формування повноцінної навички письма [2; 5; 6].

Метою цієї публікації є систематизація труднощів оволодіння письмом у першокласників із мовленнєвими порушеннями та окреслення основних напрямів корекційно-розвиткової роботи з подолання у них дисграфії. Логічним продовженням такої роботи стало формулювання практичних рекомендацій щодо попередження й подолання проявів дисграфії у дітей молодшого шкільного віку.

Методи дослідження. У процесі дослідження застосовано теоретичний аналіз психолого-педагогічної та логопедичної літератури, комплексне логопедичне обстеження, спостереження, аналіз письмових робіт, якісний і

кількісний аналіз діагностичних даних. Оцінювання передбачало вивчення стану фонетико-фонематичних процесів, сформованості навичок звукового аналізу й синтезу, лексико-граматичного компонента мовлення, зв'язного мовлення та мовленнєвої пам'яті, психомоторного розвитку й особливостей виконання письмових завдань у першокласників.

Виклад основного матеріалу.

Експериментальне дослідження проводилося у січні 2026 року на базі загальноосвітнього Ліцею міста Житомира. У дослідженні взяли участь 12 учнів першого класу віком 6–7 років із мовленнєвими порушеннями, зокрема із загальним недорозвитком мовлення II–III рівня.

На основі аналізу науково-методичних підходів І.М. Брушневської, Н.В. Чередніченко, Д. М Горбачової, Ю.В. Рібцун було сформовано адаптований діагностичний комплекс, структуру та основні методичні засади якого представлено в таблиці 1 «Урахування науково-методичних підходів під час побудови діагностичного комплексу».

Таблиця 1 Науково-методичні засади діагностичного комплексу з оцінки дисграфії

Науково-методичний підхід до діагностики	Критеріально-дослідницький блок	Досліджувані мовленнєві маркери
І.М. Брушневська	Лексико-граматичний	словниковий запас та граматична будова мовлення з урахуванням вікових і мовленнєвих можливостей дитини під час добору матеріалу
Н.В. Чередніченко, Д.М. Горбачова	Фонетико-фонематичний: фонематичний аналіз і синтез; лексико-граматичний блок: зв'язне мовлення та мовленнєва пам'ять; психомоторна сфера; писемне мовлення	мовленнєві та психолінгвістичні механізми, пов'язані з труднощами писемного мовлення
Ю.В. Рібцун	Фонетико-фонематичний: фонематичний аналіз і синтез; лексико-граматичний блок; зв'язне мовлення та мовленнєва пам'ять; психомоторна сфера; писемне мовлення	Психолінгвістичний підхід; взаємозв'язок слухання, розуміння, говоріння, читання та письма; дослідження фонематичних, мовленнєвих, пам'яттєвих, праксичних і графомоторних компонентів
Адаптований діагностичний комплекс	6 взаємопов'язаних блоків: фонетико-фонематичний; фонематичний аналіз і синтез; лексико-граматичний; зв'язне мовлення та мовленнєва пам'ять; психомоторна сфера; писемне мовлення	Комплексне дослідження мовленнєвих, психолінгвістичних і психомоторних передумов оволодіння письмом та безпосереднього стану писемного мовлення

Дослідження проводилося індивідуально та в груповій формі. Індивідуально обстежувалися фонетико-фонематична сфера, фонематичний аналіз і синтез,

лексико-граматична складова мовлення, зв'язне мовлення та мовленнєва пам'ять, а також психомоторна сфера. Обстеження здійснювалося поетапно відповідно до визначених напрямів діагностики та передбачало виконання учнями усних, рухових, графомоторних і письмових завдань. Дослідження писемного мовлення проводилося у груповій формі та передбачало виконання завдань зі списування, диктанту й самостійного письма. Під час добору діагностичних завдань враховувалися вікові особливості першокласників, специфіка їхніх мовленнєвих порушень, рівень сформованості навчальних навичок та індивідуальний темп виконання завдань. Інструкції формулювалися в доступній для дітей формі, а мовленнєвий матеріал добирався з урахуванням його зрозумілості та відповідності віковим можливостям учнів. Це давало змогу зменшити вплив сторонніх чинників на результати обстеження. Оцінювалася не лише правильність відповіді, а й міра самостійності дитини, кількість спроб та необхідність допомоги з боку дослідника. Отримані показники підлягали подальшому кількісному та якісному аналізу.

Найбільшу кількість труднощів виявлено під час дослідження писемного мовлення, зокрема під час виконання завдань зі списування, диктанту та самостійного письма. Аналіз письмових робіт дав змогу встановити характер, частоту та особливості дисграфічних помилок у досліджуваних учнів. Отримані результати представлено на рис. 1.

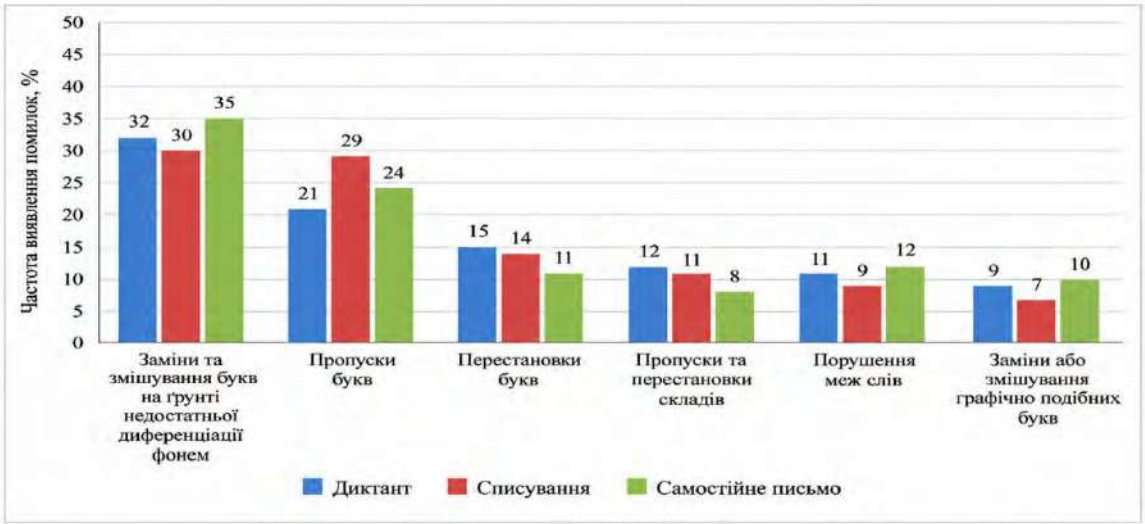

Рисунок 1. Частота виявлення помилок різних видів у письмових роботах першокласників із мовленнєвими порушеннями, %

Для узагальнення результатів проведеного діагностичного обстеження було проаналізовано виконання завдань у межах шести основних блоків: фонетико-фонематичного, фонематичного аналізу й синтезу, лексико-граматичного, зв'язного мовлення та мовленнєвої пам'яті, психомоторного та писемного мовлення. Результати виконання діагностичних завдань представлено на рис. 2.

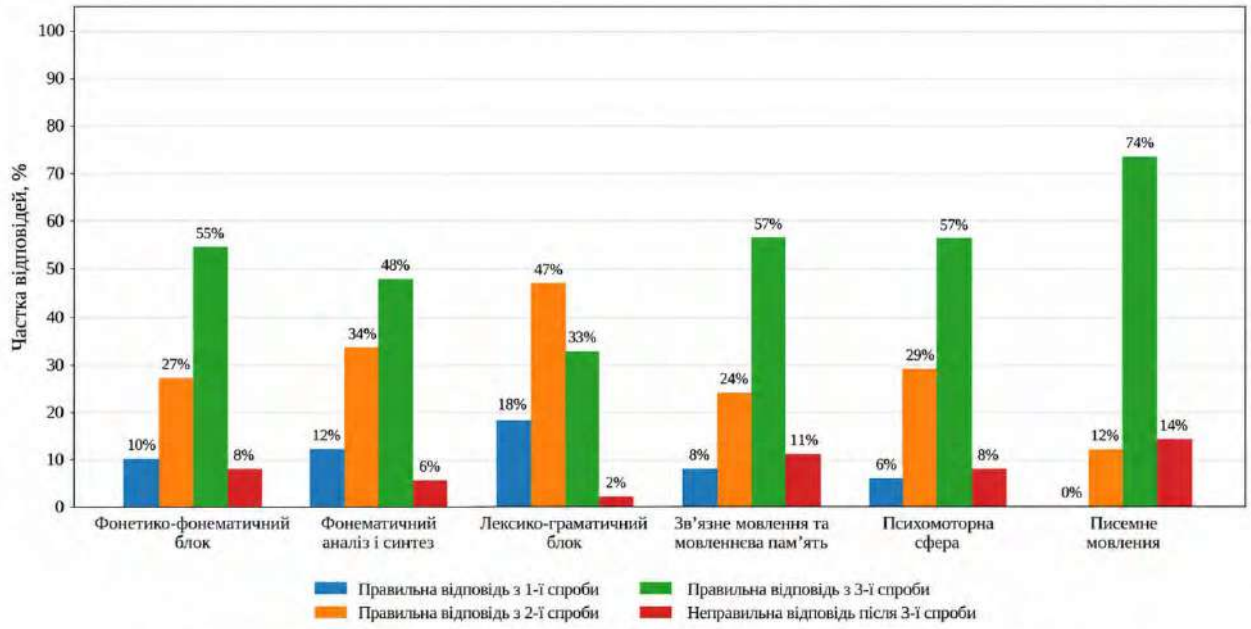

Рисунок 2. Результати виконання діагностичних завдань у межах основних блоків обстеження першокласників із мовленнєвими порушеннями, %

Аналіз діагностичних матеріалів дав змогу систематизувати труднощі, які необхідно враховувати під час організації корекційно-розвиткової роботи з першокласниками з мовленнєвими порушеннями. Особливу увагу приділено взаємозв'язку між станом усного мовлення, розвитком пізнавальних процесів і сформованістю писемних навичок у дітей молодшого шкільного віку.

Одним із важливих напрямів аналізу стало вивчення фонематичних процесів у першокласників. Недостатнє розрізнення акустично близьких звуків може ускладнювати співвіднесення звука з відповідною буквою та спричиняти труднощі під час написання слів. Тому важливо оцінювати не лише правильність звуковимови, а й здатність дитини розпізнавати, розрізняти та визначати послідовність звуків у слові.

При такому типі труднощів рекомендуються вправи на розрізнення мовленнєвих звуків, визначення першого й останнього звука у слові, встановлення послідовності звуків, визначення їхньої кількості та співвіднесення звуків із буквами. Доцільно використовувати предметні малюнки, звукові схеми, фішки, картки та дидактичні ігри. Завдання необхідно добирати відповідно до рівня підготовленості учня, переходячи від простих операцій до складніших.

Окрему групу становлять труднощі мовного аналізу й синтезу у першокласників. Недостатня сформованість цих операцій може виявлятися у пропусках, перестановках або додаванні букв, труднощах визначення кількості та послідовності звуків і складів. Такі прояви потребують цілеспрямованої роботи над структурою слова, послідовним виділенням його звукових компонентів і встановленням відповідності між звуками та буквами [3; 6].

Важливим компонентом дослідження було вивчення лексико-граматичного розвитку. Обмеженість словникового запасу, труднощі словозміни, узгодження слів і побудови речень можуть негативно впливати на засвоєння письма та оформлення власних висловлювань. У зв'язку з цим робота над писемним

мовленням першокласників має поєднуватися з розвитком їх усного мовлення, уточненням значень слів, формуванням граматичних конструкцій і вдосконаленням зв'язного висловлювання.

Під час аналізу психомоторного та зорово-просторового розвитку першокласників важливо враховувати особливості зорового розрізнення графічних елементів, орієнтування на площині аркуша, координації рухів руки та виконання графічних завдань. Виявлені труднощі можуть потребувати додаткової роботи над зорово-просторовими уявленнями, дрібною моторикою, зорово-моторною координацією та графомоторними навичками.

При такому типі труднощів у корекційно-розвитковій роботі важливо систематично застосовувати вправи на розвиток зорово-просторового сприймання, дрібної моторики, зорово-моторної координації та графомоторних навичок із поступовим ускладненням завдань відповідно до індивідуальних можливостей дитини.

Отже, труднощі письма в першокласників із мовленнєвими порушеннями доцільно розглядати комплексно. Для визначення провідних напрямів корекції необхідно враховувати характер письмових помилок, стан усного мовлення, сформованість пізнавальних і сенсомоторних функцій, а також індивідуальні можливості дитини. Такий підхід узгоджується з нейропсихологічним розумінням процесу письма та необхідністю комплексного корекційного впливу [1; 6].

Аналіз теоретичних положень і результатів діагностичного обстеження можна сформулювати ряд рекомендацій для учителів початкових класів і батьків щодо посилення ефективності корекційно-розвиткової логопедичної роботи.

1. Раннє виявлення труднощів письма і звернення уваги на характер повторюваних помилок, труднощі звукового аналізу, нестійке співвіднесення звуків і букв, проблеми засвоєння графічного образу букв. Для розрізнення типових труднощів початкового етапу навчання письма від стійких специфічних помило кважливо звернутися до фахового оцінювання логопедом.

2. Розвивати фонематичне сприймання, мовний аналіз і синтез. Доцільно систематично використовувати вправи на розпізнавання та розрізнення звуків, визначення першого й останнього звука у слові, встановлення послідовності звуків, поділ слів на склади, моделювання звукової структури слова. Завдання потрібно поступово ускладнювати відповідно до можливостей дитини.

3. Поєднувати корекцію письма з розвитком усного мовлення. Рекомендовано збагачувати словниковий запас, формувати навички словозміни й словотворення, вправляти дітей у побудові граматично правильних речень, переказуванні та складанні розповідей. Це сприятиме вдосконаленню мовленнєвої основи писемного висловлювання.

4. Удосконалювати зорово-просторові та графомоторні навички. Доцільно використовувати завдання на розрізнення подібних графічних елементів, орієнтування на аркуші, копіювання візерунків, конструювання букв, обведення контурів і виконання графічних вправ. Навантаження має бути посильним, а темп роботи — відповідати індивідуальним можливостям учня.

5. Застосовувати систематичний та індивідуалізований підхід. Зміст корекційних занять потрібно добирати з урахуванням провідного механізму помилок, сильних сторін дитини та актуального рівня сформованості необхідних навичок. Доцільно переходити від простих завдань до складніших, забезпечуючи поступове закріплення набутих умінь у різних видах діяльності.

6. Забезпечувати взаємодію фахівців і родини. Логопеду, учителю та батькам важливо узгоджувати цілі роботи, обмінюватися спостереженнями й підтримувати єдині підходи до виконання завдань. Домашні вправи мають бути короткими, регулярними та відповідати рекомендаціям фахівця.

7. Відстежувати динаміку розвитку навичок письма. Ефективність корекційної роботи варто оцінювати за повторними спостереженнями й аналізом письмових робіт. До уваги слід брати не лише кількість помилок, а й характер їх прояву, самостійність виконання завдань, здатність дитини застосовувати засвоєні способи дії та переносити навички в навчальні ситуації.

Висновок. Корекція дисграфії у першокласників із мовленнєвими порушеннями потребує комплексного підходу, що передбачає врахування стану фонематичних процесів, мовного аналізу й синтезу, лексико-граматичного розвитку, зорово-просторових функцій і графомоторних навичок. Результати діагностичного вивчення мають бути основою для визначення індивідуальних корекційних завдань і планування послідовної роботи.

Перспективу подальших наших науково-практичних розвідок вбачаємо у розробленні й апробації корекційних методик, спрямованих на подолання типових помилок письма у першокласників із мовленнєвими порушеннями.

Список використаних джерел

1. Голуб Н. М. Науково-теоретичні засади досліджень писемного мовлення та його порушень. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2012. С. 58–63.
2. Брушневська І. М., Рібцун Ю. В. Комунікативний компонент мовленнєвої діяльності у дітей : діагностичний комплекс : навч.-метод. посіб. для роботи з дітьми із порушеннями мовлення. 2020. 124 с.
3. Просяник О. П. Напрямки логопедичної роботи з корекції дисграфії внаслідок порушень мовного аналізу та синтезу. Система освіти і виховання дітей з особливими освітніми потребами: досвід минулого - погляд у майбутнє: збірник наукових праць. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2023. С. 435–439.
4. Рібцун Ю. В. Психолінгвістичні дидактичні технології діагностики і подолання мовленнєвих порушень у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення. 2021. С. 698–846.
5. Ткач О., Константинів О. Нейропсихологічні підходи до усунення проявів дисграфії у молодших школярів із загальним недорозвиненням мовлення. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). 2022. № 20. С. 126–137. DOI: https://doi.org/10.32626/2413-2578.2022-20.126-137.

6. Чередніченко Н. В., Горбачова Д. М. Комплексна діагностика дисграфічних та дизорфографічних помилок у письмі молодших школярів із порушенням писемного мовлення. Логопедія. 2015. Вип. 5. С. 73–84.
7. Shevchenko Y., Dubiaha S., Saienko Y., Huz V., Svyrydenko H. Exploring dysgraphia in elementary school students: assessment and tailored intervention strategies from a psycholinguistic perspective. Multidisciplinary Science Journal. 2024. Vol. 6. P.1-7. Published Online: May 7, 2024. DOI: https://doi.org/10.31893/multiscience.2024ss0714.